

Magdalena Ochwat

POEZJA PARADOKSÓW – PARADOKSY W POEZJI

Dr Magdalena Ochwat –
adiunkt w Katedrze Dydaktyki
Języka i Literatury Polskiej,
Wydział Filologiczny
Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.
Swoje zainteresowania naukowe
skupia na poezji religijnej,
zwłaszcza na twórczości
polskich kapłanów współczesnych
oraz na kategorii paradoksu.
Interesuje się również związkami
pomiędzy literaturą a teologią,
ich miejscami wspólnymi,
a także realizacją motywów religijnych
w polskiej liryce współczesnej.

POETYCKA TEOLOGIA KSIĘŻY JANA TWARDOWSKIEGO,
JANUSZA STANISŁAWA PASIERBA, WACŁAWA OSZAJCY

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu Śląskiego
KATOWICE 2014

Poezja paradoksów —
paradoksy w poezji

Poetycka teologia Jana Twardowskiego,
Janusza Stanisława Pasierba, Wacława Oszajcy

NR 3235

Magdalena Ochwat

Poezja paradoksów —
paradoksy w poezji

Poetycka teologia Jana Twardowskiego,
Janusza Stanisława Pasierba, Waława Oszejcy

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego — Katowice 2014

Redaktor serii: Dydaktyka Języka i Literatury Polskiej
Ewa Jaskółowa

Recenzent
Krzysztof Biedrzycki

Redaktor: Małgorzata Pogłódek
Projektant okładki i stron działowych: Marcin Goldyszewicz
Redaktor techniczny: Barbara Arenhövel
Korektor: Marzena Marczyk
Łamanie: Marek Zagniński

Copyright © 2014 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-8012-333-5
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-8012-334-2
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 12.75. Ark. wyd. 14,0.
Papier offset. III kl., 90 g. Cena 28 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

Spis treści

Wstęp	9

Część pierwsza

Rozdział pierwszy

Paradoks — sprzeczność — aporia. Wokół dylematów terminologicznych	29
Wprowadzenie	29
W stronę definicji paradoksu	38
Aporetyczność sprzeczności — kryterium analiz paradoksu	51

Część druga

Rozdział pierwszy

Paradoksy słowa — Bóg i wiara w wierszach Jana Twardowskiego	59
Wprowadzenie	59
Paradoksy Boga	62
Paradoksy wiary	79

Rozdział drugi

Paradoksy poetyckiego obrazowania — Ziemia Święta w liryce Janusza Stanisława Pasierba	95
Wprowadzenie	95
Paradoksy czasu i przestrzeni Ziemi Świętej	98
Paradoksy świętych miast	110
Paradoksy egzystencji i człowieka Ziemi Świętej	115

Rozdział trzeci

Paradoksy poetyckich porządków świata — Judasz w liryce	
Wacława Oszajcy	131
Wprowadzenie	131
Sprawiedliwy i miłosierny	135
Paradoksy Judasza: „pomiędzy” lękiem a nadzieją	141
<i>Postscriptum</i>	169
Bibliografia	175
Indeks osobowy	191
Summary	199
Zusammenfassung	202

Wielkość i nędze człowieka są tak widoczne, iż prawdziwa religia musi nieodzownie uczyć, i że jest jakiś znaczny pierwiastek wielkości w człowieku, i że jest znaczny pierwiastek nędzy. Trzeba zatem, aby nam zdała sprawę z tych zdumiewających sprzeczności.

Blaise Pascal: *Myśli*

Wstęp

„Paradoksy — pisał Carl Gustav Jung w książce *Psychologia a religia* — w przedziwny sposób należą do największych dóbr duchowych [...], a wszystkie wypowiedzi religijne zawierają logiczne sprzeczności i zasadniczo niemożliwe stwierdzenia”¹. Obserwację tę, niewątpliwie słuszną, potwierdza już pobieżna analiza języka, jakim posługuje się Biblia. Zarówno w Starym, jak i w Nowym Testamencie, w tym w samej nauce Jezusa Chrystusa, odnajdujemy wiele konstrukcji opartych na sprzecznościach. Stwierdzenia takie, jak: „ziarno, jeśli nie obumrze, nie wyda owocu” (J 12,24), „tak ostatni będą pierwszymi, a pierwsi ostatnimi” (Mt 20,16) czy „kto chce znaleźć swe życie, straci je, a kto straci swe życie z mego powodu, znajdzie je” (Mt 10,38–39), przeszło dwa tysiące lat tworzyły pejzaż chrześcijańskiej kultury i do dziś stanowią o rozpoznawalności charakteru dyskursu religijnego. Dlatego również nauka Kościoła, dogmaty — niepodważalne twierdzenia religijne — w nieunikniony sposób opierają się na paradoksie. Wystarczy wszak przywołać najważniejsze prawdy wiary: trzy osoby są jednym Bogiem, Maryja jest jednocześnie dziewicą i matką, Bóg jest miłosierny i sprawiedliwy zarazem, zmarli powstaną z martwych, a Chrystus objawił się w postaci Boga Człowieka, narodził się w określonym czasie oraz miejscu — wieczność spotkała się ze śmiertelnością. Chrześcijaństwo cechuje się więc znaczącym nasyceniem sprzecznościami i nie zawsze dającymi się pojąć paradoksami. Z takimi konstrukcjami w sposób szczególny stykają się kapłani, rozważając trudne, czasem ukryte, sensory języka Ewangelii. Świadomość sprzeczności w istotny sposób wyznacza ich paradygmat myślowy, determinuje

¹ C.G. JUNG: *Wprowadzenie do psychologiczno-religijnej problematyki alchemii*. W: IDEM: *Psychologia a religia*. Tłum. J. PROKOPIUK. Warszawa 1970, s. 227–228.

ich refleksję o języku i słowie, która przekłada się na poetykę wypowiedzi, a czasem stanowi jej temat.

Nie dziwi więc, że omawiani w niniejszej pracy księża poeci często podkreślali ważność paradoksu i zachwycali się nim. Jan Twardowski, który według Bożeny Chrzastowskiej, najważniejszej badaczki polskiej poezji kapłańskiej, reprezentuje pierwsze pokolenie nestorów i patronów kapłanów piszących wiersze², twierdził:

Lubię piętrzyć paradoksy; miłości, wiary, śmierci — dotyczące wymiarów naszej egzystencji [...]. Tylko język paradoksów może wyrażać to, co przerasta nasz rozum, mówić o Bogu [...]. Lubię humor jako jeden z paradoksów, sposób zaskoczenia, a jednocześnie wyraz pokory. Broni przed patosem³.

Poezja religijna bliska jest też tradycji myślenia paradoksalnego. Posługuje się ona poznaniem intuicyjnym, pozornie nielogicznym, a jednak niezwykle trafnym, docierającym szybko do sedna rzeczy. Taka poezja rodzi się z głębi człowieka [...]. Dobre wiersze muszą być poszukiwaniem tajemnicy, posługiwać się językiem niedomówień, unikać patosu, z nutą humoru⁴.

Fascynacja paradoksem wydaje się w przypadku Twardowskiego zrozumiała. Księdzu poecie paradoks pozwala wyrażać rzeczy wykraczające swym formatem poza możliwości ludzkiego rozumu i granice poznania — bez zbędnego dystansu czy patosu, które uniemożliwiają bezpośrednie komunikowanie się. Deklarując, iż lubi „piętrzyć” paradoksy, poeta uchyla także rąbka tajemnicy swojego filozoficznego i poetyckiego warsztatu. Ponieważ, jak sam twierdził, „to chyba po prostu myślenie paradoksalne, tzn. nieoczekiwane, nieprawdopodobne, zbliża bardziej do tajemnicy niż inne”⁵. Poezja posługująca się językiem niedomówień pozwala mu podjąć próbę wyrażenia niewyraźnego — mówienia trafnie i o egzystencji, i o transcendencji, i o Bogu.

Twardowski nie jest w swojej fascynacji paradoksem odosobniony. Podobnie jak on, również Janusz Stanisław Pasierb, urodzony

² Korzystam z podziału poezji kapłańskiej według B. Chrzastowskiej. Por. B. CHRZĄSTOWSKA: „Wierzę wierszem”. *O poezji kapłańskiej*. W: *Religijne aspekty literatury polskiej XX wieku*. Red. M. JASIŃSKA-WOJTKOWSKA, J. ŚWIĘCH. Lublin 1997.

³ *Poeta i paradoksy*. Z J. TWARDOWSKIM rozmawiał M. ZIELIŃSKI. „Nowe Książki” 1981, nr 1, s. 57.

⁴ J. TWARDOWSKI: *Łaską zdumiony. Moje szczęśliwe wspomnienia*. Warszawa 2002, s. 87–88.

⁵ Z. DOLECKI: *Zawsze fascynował mnie cud życia. Rozmowa z księdzem Janem Twardowskim*. „Kierunki” 1981, nr 25, s. 1.

w dwudziestoleciu międzywojennym, a zaliczany przez Chrzastowską do grupy seniorów, podkreślał wagę i moc kontrastu, który jest budulcem paradoksu. W eseistycznej książce *Czas otwarty* pisał o ważnych w chrześcijaństwie kontrastach — siły i słabości, ciemności i blasku.

Biblia lubi kontrasty. Siła Boga nie ukazuje się, dopóki nie objawi się cała słabość człowieka. Dopiero najgłębsza ciemność rozjaśnia blask Boży⁶.

Analizując poezję kapłańską, trudno oprzeć się wrażeniu, że paradoksalność języka poetyckiego staje się cechą międzypokoleniową. Po paradoks bowiem chętnie sięgał, należący do średniego pokolenia kapłanów piszących wiersze, Waław Oszejca. Wyznał on w rozmowie z Sergiuszem Sterną-Wachowiakiem, że u podstaw jego pisarstwa leży myślenie oparte na paradoksie, wewnętrznej sprzeczności, które przekłada się na logikę języka poezji:

moje myślenie jest łase na paradoks, na niemożliwość, na wewnętrzną sprzeczność, a tym wszystkim logika poezji żywi się bardziej niż jakakolwiek inna logika⁷.

Kapłani sygnalizują skupienie poetyckiej refleksji na paradoksie nie tylko w autotematycznych wypowiedziach, widać to przede wszystkim w ich poezji. Już sam ogład tytułów tomików poetyckich pokazuje charakterystyczną predylekcję poetów do myślenia opartego na sprzecznościach i opozycjach. Wystarczy przywołać zbiór Waław Oszejcy *Reszta większa od całości*, tomik z 1985 roku *Ty za blisko, my za daleko* oraz zbiór rozmów z nim *Przy świecy i ogarku*, także jego autorstwa omówienie poezji Jana Twardowskiego zatytułowane *O nadmiarze rzeczy których mało*. Sam Jan Twardowski — nazwany w ostatnio wydanej biografii „Księdzem Paradoksem”⁸ — podobnie tytułuje swoje teksty — *Wielka mała czy Mniej więcej*. Bywa i tak, że już w samym tytule występuje słowo paradoks, jak w wierszu *paradoksy* Janusza Pasierba, literalnie eksponując tę figurę⁹. Można więc przyjąć, że paradoks w poezji kapłanów jest rozpoznawalny jako

⁶ J. PASIERB: *Czas otwarty*. Pelplin 1992, s. 62—63.

⁷ W. OSZAJCA: *Mistyka ciała*. W: IDEM: *Przy świecy i ogarku (rozmowy, eseje, szkice)*. Poznań 1995, s. 185.

⁸ M. GRZEBĄŁKOWSKA: *Ksiądz Paradoks. Biografia Jana Twardowskiego*. Kraków 2011.

⁹ Por. M. KOROLKO: *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny retoryki*. Warszawa 1998, s. 116—125. Do najważniejszych figur myśli Korolko zaliczył *paradokson* (napięcie) i *aporię* (powątpiewanie).

wyrazista cecha języka poetyckiego, zapowiadana w tytułach wierszy i regularnie podkreślana w wypowiedziach twórców. Jest więc oczywiste, że zwracają na nią uwagę zarówno literaturoznawcy, jak i krytycy literaccy¹⁰. O ile jednak zauważono, że myślenie oparte na paradoksach pojawia się w liryce tych trzech twórców, o tyle wciąż otwartą kwestią pozostaje spójna koncepcja funkcji paradoksu jako figury wielowymiarowej, mechanizmów jej stosowania, a także sposobów jej użycia jako poetyckiego narzędzia służącego odkrywaniu prawdy. Próba rozwiązania tej właśnie kwestii stanowi cel nadrzędny niniejszej książki.

Aby tę lukę stanu badań lepiej unaocznic, warto nadmienić, że we współczesnej poezji, nie tylko kapłańskiej, figura paradoksu staje się coraz bardziej ekspansywna. Jej rosnącą popularność odnotowali badacze twórczości najważniejszych współczesnych poetów polskich – Czesława Miłosza, Zbigniewa Herberta, Wisławy Szymborskiej, Stanisława Barańczaka czy Tadeusza Różewicza, a także teoretycy literatury. Krytyk Bogusław Żurkowski w książce *Paradoks poezji* stwierdził wprost, że „za jedną z najistotniejszych cech nowszej poezji polskiej wypada uznać paradoks”¹¹. We współczesnej poezji polskiej, rozumianej szeroko, dotarł on do pewnej jakości, którą najkrócej nazwać można estetyką kontrastu. Wyraża się ona w podejmowaniu próby przekroczenia granic czasu teraźniejszego w przestrzeni poetyckiej i zamiany w jego przeciwieństwo – w mit. Żurkowski przyjmuje przy tym, iż poetyckość polega na dialektycznej jedności teraźniejszości z mityczną przeszłością. Nie jest to oczywiście odosobniony paradoks, w swej pracy badacz przypomina również inne poetyckie oscylacje, polegające na łączeniu prawdy z nieprawdą czy piękna z brzydotą. Paradoks staje się w jego ujęciu pojęciem aksjologicznym, takim jak realizm.

Zbliżone stanowisko przejawiało się jednak w myśleniu teoretyków już od czasów wczesnopowojennych. Niemal czterdzieści lat przed Żurakowskim Cleanth Brooks, aktywny przedstawiciel nurtu Nowej Krytyki, zaproponował w 1947 roku radykalną tezę: „The language of poetry is the language of paradox”¹² – „język poezji jest językiem paradoksów”, uznając tym samym rolę paradoksu jako wyznacznika poetyckości *sensu stricto*. W nowym millenium podob-

¹⁰ Piszę o tym na początku każdego rozdziału niniejszej książki, przywołując stan badań nad tą kategorią w twórczości opisywanych autorów.

¹¹ B. ŻURAKOWSKI: *Paradoks poezji*. Kraków 1982, s. 6.

¹² C. BROOKS: *The Well Wrought Urn. Studies in the Structure of Poetry*. New York 1947, s. 3. Wszystkie tłumaczenia, jeśli nazwisko tłumacza nie zostało podane, pochodzą od autorki książki.

nie konstatawał Edward Balcerzan, autor szkicu „Sprzecznościowa” koncepcja literackości¹³, określając paradoks jako „sedno poezji, wartość pisarską oraz niebanalną cechę tekstu” — co wynosi tę kategorię, niegdyś utożsamianą z błędem lub zaburzeniem komunikacji, do nobilitującej pozycji czynnika współdecydującego o potencjale literatury. Zdaniem uczonego, istotą

literackości jest relacja sprzecznościowa [...]. W komunikacji praktycznej nie jest dopuszczalne, by jednocześnie było A i nie-A; w komunikacji literackiej — odwrotnie — jest to nie tylko nagminne, ale i nieodzwonne¹⁴.

Paradoks tkwi w istocie literackości jako relacja sprzecznościowa, z której rodzi się zarówno tragizm, jak i komizm. Uobecnia się ona w niektórych stylach pisarskich, przybiera formę mowy zaprzeczonej, staje się grą antytez czy oksymoronów. Nie zaskakuje więc wcale, że podnoszą się głosy rozszerzające „stwórczą” moc paradoksu na całą sztukę. Hugon Friedrich w klasycznej już *Strukturze nowoczesnej liryki* uznaje dysonansowe napięcia za „cel całej sztuki nowoczesnej”¹⁵. Przemawia ona językiem pełnym zagadek, niepokoju, który jest jednak niezwykle produktywny. Wystarczy przywołać za badaczem twórczość przedstawicieli liryki europejskiej XX wieku — od niemieckich wierszy Rainera Marii Rilkego po anglosaskie Thomasa Stearnesa Eliota.

Nie tracąc zatem z oczu innych poetów świeckich, również teoretyków literatury, warto przyjrzeć się twórczości księży, w której figura paradoksu odgrywa szczególną rolę. Służy przede wszystkim (re)interpretacji współczesnego świata, cywilizacji i kultury w perspektywie aksjologii *sacrum*, odwołującej się do chrześcijańskich fundamentów śródziemnomorskiej kultury. Paradoks w twórczości księży to więc nie tylko figura świadcząca o rzemiośle poetyckim, „operacja” na słowie/języku, to coś więcej, to konstrukcja oddająca ducha samej teologii. Do tego ekspresyjne paradoksy pozwalają księżom poetom oddziaływać na czytelnika, wstrząsać nim, budzić uśpione sumienia, zmuszać go do refleksji i zadumy nad światem oraz kondycją człowieka, a zarazem budować podstawy

¹³ E. BALCERZAN: „Sprzecznościowa” koncepcja literackości. W: *Sporne i bezsporne problemy współczesnej wiedzy o literaturze*. Red. W. BOLECKI, R. NYCZ. Warszawa 2002, s. 11–24.

¹⁴ Ibidem, s. 22.

¹⁵ H. FRIEDRICH: *Struktura nowoczesnej liryki*. Tłum. E. FELIKSIĄK. Warszawa 1978, s. 31.

języka poszukującego i żywego, tak ważnego we współczesnej teologii. Ukazując sprzeczne zjawiska, księża wartościują niepokojące tendencje we współczesnej kulturze i cywilizacji — czynią to jednak subtelnie, delikatnie, bez zbędnych przegadań i teoretyzowania. Dzięki paradoksowi unikają okazywania postawy wyższości, choć figura ta staje się pod ich piórem narzędziem służącym krytycznej ocenie świata. Paradoks może zatem pełnić w ich poezji funkcję „naprawczą”, co pokazuję w dalszej części książki na przykładach wierszy — zwłaszcza wierszy Janusza Stanisława Pasierba.

Po tym krótkim przybliżeniu mojego stanowiska wobec paradoksu jako figury złożonej i wielowymiarowej wprowadzam drugi kluczowy termin, mianowicie *poezja kapłańska*. Samo już użycie terminu *poezja kapłańska* świadczy o tym, że przychylam się do założeń Bożeny Chrzęstowskiej, która w szkicu „*Wierzę wierszem*”. O *poezji kapłańskiej* uzasadniła wyodrębnienie z poezji religijnej, jako pewnej całości, tekstów autorstwa księży¹⁶. Nie sposób zaprzeczyć, że poezja kapłańska jest faktem społecznym i kulturowym, choć jej terminologiczne wyodrębnienie do dziś budzi wiele kontrowersji

¹⁶ Zob. B. CHRZĘSTOWSKA: „*Wierzę wierszem*”... S. Drajewski ujął w słowniku bio-bibliograficznym czterdziestu kapłanów poetów (por. S. DRAJEWSKI: *Księża poeci. Próba słownika bio-bibliograficznego*. „*Życie i Myśl*” 1989, nr 11–12, s. 85–89), a ich twórczość została zebrana w trzech antologiach: *Słowa na pustyni*. *Antologia współczesnej poezji kapłańskiej*. Red. B. MIAŻEK. Wstęp K. WOJTYŁA (Londyn 1971); *Brewiarz i lutnia*. *Antologia poezji kapłańskiej*. Wybór, oprac. i posłowie J. SACHOŃ. Wstęp M. SKWARŃICKI (Londyn 1985) oraz *Szaropolskie srebro*. *Wiersze księży*. Zebrał J. PESZKOWSKI. Wstęp S. SAWICKI (Warszawa 1992). Ze względu na podzielone głosy środowiska naukowego co do kwestii wyodrębnienia kategorii *poezji kapłańskiej* z poezji religijnej warto również przywołać głosy krytyczne dotyczące tej koncepcji. Anna Kamińska protestowała przeciwko wydzieleniu grupy księży poetów, twierdząc: „Nie ma poezji kobiecej czy męskiej, poezji księży czy laików, profesorów czy nieuków” (A. KAMIŃSKA: *Wiersze religijne*. „*Tygodnik Powszechny*” 1984, nr 26, s. 6). Maciej Zdziarski z kolei zauważa, że „przeżycia księży piszących nie zamykają się tylko na ich powołaniu. Książd poeta — jak każdy człowiek — ma prawo do innych inspiracji, które przetwarza poetycko” (M. ZDZIARSKI: *Poezja kapłańska?*. „*W Drodze*” 1994, nr 2, s. 6). Na ten temat wypowiedzieli się również inni krytycy: Piotr Kuncewicz, Jacek Trznadel, Zbigniew Chojnowski, Zofia Zarębianka, a także sami księża poeci: Janusz S. Pasierb, Jan Twardowski, Jan Sochoń. Nie sposób jednak w pracy tej przedstawić wszystkich głosów dotyczących zjawiska *poezji kapłańskiej*. Niektóre z nich można odnaleźć we wspomnianym artykule Bożeny Chrzęstowskiej (B. CHRZĘSTOWSKA: „*Wierzę wierszem*”..., s. 220). Pisała o tym również Jadwiga Puzynina: *Język wiary w poezji współczesnej*. W: *Kultura i religia u progu III tysiąclecia*. Red. W. ŚWIĄTKIEWICZ, A. PETHE. Katowice 2001, s. 94–108.

wśród literaturoznawców. Należy jednak zauważyć, że już w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku Krzysztof Dybczak dostrzegł, iż „plejada księży poetów” w Polsce to „jedyny fenomen na świecie”, który z racji swej unikatowości powinien być zbadany i opisany¹⁷. Tym bardziej, że obecność kapłanów poetów w przestrzeni literackiej zaznaczyła się jeszcze mocniej w związku z wyborem Karola Wojtyły na Stolicę Piotrową. Według Chrzastowskiej, metodologiczne wydzielenie tego typu poezji ma uzasadnienie nie tylko w kryterium socjologicznym, jako konsekwencja przynależności twórcy do odrębnej grupy społecznej, ale także w wyróżnikach poetyki immanentnej¹⁸ pisanych przez kapłanów wierszy: tematycznym, językowym i poetyckim. Wśród podejmowanych przez księży poetów kwestii znajdują się między innymi: powołanie kapłańskie, duszpasterstwo, kaznodziejstwo, Kościół i hierarchia, Eucharystia. Swoistą cechą staje się również język poetycki, w którym dominuje *język środowiskowy*, nasycony słownictwem biblijnym, liturgicznym, modlitewnym oraz *tropy kapłańskie*, które tworzą *kapłańskie obrazowanie*, a wywodzą się z głębokiego duszpasterskiego doświadczenia, powołania, z codziennej egzystencji księży.

Pomimo że w rozprawie szczególną rangę nadają kategorii *poezja kapłańska*, w toku niniejszych rozważań stanowi ona jedynie punkt wyjścia. W analizie i interpretacji tekstów księży nie poświęcam uwagi aspektowi duszpasterskiemu, osobistemu doświadczeniu kapłańskiemu czy realiom życia księży. Pokazuję raczej sposób werbalizowania doświadczenia świata i Boga, a w konsekwencji — pisania, wyznaczonego przez kategorię paradoksu. Dlaczego? Jak się zdaje, z trzech powodów. Po pierwsze dlatego, że poezję kapłańską należycie zoperacjonalizowała już Bożena Chrzastowska, rozpatrując dość dokładnie poezję zarówno Twardowskiego, Pasierba, jak i Oszejcy, więc trudno tu o nowe, rewolucyjne odczytanie; po drugie dlatego, że cel mojej pracy jest inny — pokazanie chwytu literackiego w twórczości trzech twórców kapłanów; po trzecie wreszcie dlatego, że wiersze ich są nie tylko religijne, ale i kapłańskie. Księża

¹⁷ K. DYBCIAK: *Literatura wobec religii — izolacja czy przenikanie?*. „Znak” 1977, nr 1–2, s. 1370.

¹⁸ Por. *Słownik terminów literackich*. Red. J. SŁAWIŃSKI. Wrocław 2002, s. 401. *Poetyka immanentna* — zespół reguł i norm organizujących wypowiedź literacką bądź komplet właściwości pod jakimś względem jednorodnych, dających się wyprowadzić z budowy samych dzieł, ale w przeciwieństwie do *poetyki sformułowanej* bezpośrednio niewerbalizowanych. Kategorię *poetyki immanentnej* i *poetyki sformułowanej* wprowadził B. MARKWARDT w dziele *Geschichte der deutschen Poetik*. Berlin 1956.

piszący wiersze nie zatają bowiem swojego stanu duchownego przed czytelnikiem, wręcz przeciwnie — często wprowadzają go w samo centrum swych wierszy. W poezji kapłańskiej wizja świata i wyobrażenia są tak mocno związane z rolą kapłana, że nie sposób ich wyeliminować. Sprawa nie jest jednak taka oczywista — o ile w przypadku poezji Jana Twardowskiego kwestia wydaje się przesądzona, poezja jego charakteryzuje się regularnym nasyceniem realiami życia duchownego, o tyle w przypadku dwu pozostałych jest trochę inaczej — ich wiersze bywają kapłańskie. Są to więc bardziej ślady, refleksy, przebliski niż pełne światło kapłańskości — nie bezpośrednio wyznania kapłańskie, lecz często poetycko przetworzone wypowiedzi, wyrażane w trzeciej osobie czy stanowiące *porte-parole* autora¹⁹. Z tego punktu widzenia — referuje Chrzastowska — Janusz Pasierb mógłby być sytuowany poza rozpatrywaną poezją kapłańską, mógłby zostać uznany za poetę religijnego, takiego jak Anna Kamińska, ba, nawet kulturowego, gdyby nie głębokie powiązanie jego poezji z przeżyciem pasji i Eucharystii²⁰, na co uwagę zwrócił Ryszard Przybylski.

Po co zatem podejmować próbę wyodrębnienia poezji kapłańskiej? Bożena Chrzastowska oraz badacze liryki księży, argumentując słuszność pojęcia *poezja kapłańska*, zgodnie podkreślają, że — wbrew panującym w kulturze literackiej tendencjom antygenetycznym i antybiograficznym — nie można w toku lektury zapomnieć, kim jest autor²¹. Wiersze księży czyta się jako teksty o biograficznym zakorzenieniu, i to nawet wtedy, kiedy nie są naznaczone realiami z życia kapłańskiego: „Czytelnik ma poczucie, że obcuje poprzez nie z ich autorami, że przekracza siebie i wchodzi w przestrzeń sakramentalnej tajemnicy kapłaństwa”²². Świadomość tej tajemnicy — komentuje Bożena Chrzastowska — organizuje „ja” liryczne wypowiadające się w poezji. Ponadto dodaje, że ksiądz poeta jest użytkownikiem słowa w sensie zwielokrotnionym. Poezja często bywa dla tych autorów przedłużeniem misji duszpasterskiej,

¹⁹ Por. na przykład wiersze: *** *Własnego kapłaństwa się boje, kaznodzieja, o kazaniach, gorętsza od spojrzenia* (Jan Twardowski), *zwornik, taniec Zorby* (Wacław Oszajca), *na strychu, Caravaggio na Malcie, stare kobiety w Kościele, dom, wielkie religie, sny, powołanie, droga* (Janusz Stanisław Pasierb).

²⁰ Por. R. PRZYBYLSKI: *Poezja wiary tragicznej* [posłowie do:] J.S. PASIERB: *Wiersze wybrane*. Warszawa 1988, s. 381. (Por. wiersze J. Pasierba: *przed komunią, Dachau, wierzę, czekaj, gdyby*).

²¹ Por. K. DYBCIAK: *Poetycka fenomenologia człowieka religijnego. (O literackiej twórczości Karola Wojtyły)*. W: *Sacrum w literaturze*. Red. J. GOTFRYD, M. JASIŃSKA-WOJTKOWSKA, S. SAWICKI. Lublin 1993.

²² S. SAWICKI: *Słowo wstępne*. W: *Szaropolskie srebro...*, s. 8.

jej uzupełnieniem, bo poezją można czasem mówić o wiele lepiej, piękniej, dobitniej niż hermetycznym językiem kazań. Dlatego, być może, kapłani odczuwają potrzebę pisania wierszy. Oszejca stwierdza:

Zacząłem pisać późno, dopiero wtedy, gdy zabrakło mi języka, w którym mógłbym opowiadać to, co mi zostawało z katechezy i kazań. Zostawała mi bowiem reszta większa od całości [...]. Sądziłem wtedy, po części słusznie, że językiem katechetyczno-homiletycznym nie można wyrazić tego, co się we mnie i ze mną dzieje²³.

Również kardynał Karol Wojtyła, we wstępie do antologii współczesnej poezji kapłańskiej *Słowa na pustyni*, zastanawiał się nad współistnieniem dwóch powołań w jednym człowieku — kapłańskiego i poetyckiego:

Kapłaństwo jest sakramentem i powołaniem. Twórczość poetycka jest funkcją talentu — ale talenty również stanowią o powołaniu, przynajmniej w sensie podmiotowym²⁴.

Wątki autobiograficzne nie wyczerpują tematu związanego z poezją kapłańską. Pojawiają się również, o czym pisałam wcześniej, *tropy kapłańskie* — środki stylistyczne, które związane są z językiem sakralnym, ale wywodzą się z głębi kapłańskiego doświadczenia. Do konstrukcji językowych, w których można rozpoznać kapłański rodowód, Bożena Chrzastowska zalicza między innymi: *humor i dystans, wykorzystanie frazeologii potocznej, języki środowiskowe, ironię i parodię*, nadając dwu ostatnim najwyższą wyrazistość w poezji księży. Szczególną uwagę należy zwrócić na wyeksponowaną przez poznańską badaczkę kategorię *ironii* — figurę pokrewną *paradoksowi*. Obecna jest ona w twórczości wszystkich trzech poetów, łączy ich, podobnie zresztą jak paradoks, z najważniejszymi doświadczeniami polskiej poezji dwudziestowiecznej. Bożena Chrzastowska pisze o niej tak:

Ironia jest charakterystyczna dla poetyki Pasierba, który właśnie tym środkiem poetyckim wypowiada często swój wewnętrzny dramat [...]. Ironiczny dystans pojawia się w niej wszędzie tam, gdzie

²³ W. OSZAJCA: *Reszta większa od całości. Wiersze 1974–2003*. Warszawa 2003, s. 201.

²⁴ K. WOJTYŁA: *Słowo wstępne*. W: *Słowa na pustyni...*, s. 5.

następuje konfrontacja świata idealnego z materialnym [...]. Ironią operuje także Twardowski, splatając ją z różnymi rodzajami komizmu i dowcipu słownego, zawsze jednak pozostaje w tonacji umiarkowanie humorystycznej i żartobliwej²⁵.

Mimo że poezja księży inspirowana jest paradoksem religijnym i *de facto* na paradoksach często się opiera, Chrzastowska nie poświęciła tej figurze uwagi, choć wydaje się, że to właśnie paradoks stanowi elementarny wyznacznik owej twórczości. Bo jakże inaczej mówić o Bogu w Jezusie Chrystusie, który stał się człowiekiem? Jak mówić o tajemnicy świętego Kościoła grzeszników, o życiu przez śmierć, męce, która zamienia smutek w radość, majestacie w nędzę czy o mistycznej światłości przez ciemność? Ukazując paradoks jako elementarny *trop kapłański*, niniejsza książka uzupełnia pionierskie opracowanie poezji księży autorstwa poznańskiej badaczki — Bożeny Chrzastowskiej.

W kontekście wcześniej postawionych pytań wydaje się jasne, że o wyborze Twardowskiego, Pasierba i Oszejcy spośród około czterdziestu współcześnie uznanych poetów w koloratkach zdecydowało przede wszystkim kryterium reprezentatywności. Poeci, których twórczość poddaje analizie, są reprezentantami trzech pokoleń twórców — nestorów, seniorów oraz pokolenia średniego. Każdy z nich zdobył wysoką, dziś już utrwaloną, pozycję wśród czytającej publiczności. Trudno byłoby wyobrazić sobie bez nich pejzaż literatury współczesnej. Jednocześnie — paradoks jest często stosowanym w ich twórczości i charakterystycznym dla niej środkiem wyrazu, który — choć różnie manifestuje się w przestrzeni każdej z trzech poetyk — poddaje się opisowi jako *trop kapłański*.

By wskazać podobieństwa i różnice poetyki paradoksu w wierszach kapłanów, proponuję trójpoziomowe spojrzenie na ich wiersze. Poziom pierwszy — to ustalenie metodologii, którą uzasadniam postrzeganie współczesnej poezji kapłańskiej jako formy wypowiedzi teologicznej i filozoficznej. Wypracowanie kryteriów, leżących u podstaw analizy tekstów poetyckich, to poziom drugi — stanowi on treść rozdziału *Sprzeczność — paradoks — aporia. Wokół dylematów terminologicznych*, czyli założeń dotyczących teorii poetyckiego paradoksu w świetle przyjętej metodologii. Teoretyczne rozważania pozwalają stworzyć siatkę pojęć i odniesień budowanych na sprzeczności, wewnątrz której poruszam się w części trzeciej, analityczno-interpretacyjnej.

²⁵ B. CHRZĄSTOWSKA: „Wierzę wierszem”..., s. 286–289.

Podając problem paradoksu w twórczości księży, pozostaję przede wszystkim w przestrzeni poetyki immanentnej. Rekonstruję bowiem pewne reguły i zasady tworzenia paradoksów, korzystając z tekstów poetyckich, a nie z przedstawionej *a priori* wykładni. Ukazanie paradoksu jako centralnej figury immanentnej poetyki kapłańskiej nie może się ograniczać do jednego utworu, przywołuję więc teksty z wielu tomików — paradoks przenika bowiem na różne sposoby twórczość Twardowskiego, Pasierba i Oszejcy, jest ich charakterystyczną cechą. Poetyka immanentna wydaje się również szczególnie przydatna w realizacji głównego celu książki: odkrywania różnorodności form i sposobów operowania paradoksem w wierszach księży poetów w kontekście religii, a szczegółowo rzecz ujmując — teologii katolickiej, która stanowi istotne odniesienie dla tej poezji.

Dlatego też ważne jest metodologiczne założenie, że nie ma sztywnych podziałów pomiędzy tekstami teologicznymi a tekstami literatury, oraz obranie wyrazistego kierunku refleksji hermeneutycznej²⁶. Badanie związków między religią i kulturą to zresztą istotny obszar we współczesnej humanistyce. W ostatnim czasie tematykę tę podejmowało wielu badaczy, reprezentujących zarówno kręgi świeckie, jak i duchowne. Moje stanowisko bliskie jest temu, jakie zajmuje ks. Jerzy Szymik²⁷, który prezentuje rozumienie literatury pięknej w optyce teologicznej. Taką perspektywę proponuje między innymi w książkach *W poszukiwaniu teologicznej głębi literatury. Literatura piękna jako locus theologicus* z 1994 roku, także w wydanej dwa lata później pracy *Problem teologicznego wymiaru dzieła literackiego Czesława Miłosza*. Książki podobnie zorientowane powstawały również w latach osiemdziesiątych ubiegłego stulecia, a pisali je autorzy z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, w tym Stefan Sawicki²⁸ oraz Marian Maciejewski²⁹. Nie tylko jednak badacze akademicy poszukiwali — i wciąż poszukują — pól synergii

²⁶ Por.: H.-G. GADAMER: *Prawda i metoda. Zarys hermeneutyki filozoficznej*. Tłum. B. BARAN. Kraków 1993; P. RICOEUR: *Egzystencja i hermeneutyka. Rozprawa o metodzie*. Wybór i oprac. S. CICHOWICZ. Warszawa 1975; IDEM: *Język, tekst, interpretacja*. Tłum. K. ROSNER. Warszawa 1989.

²⁷ Por.: J. SZYMIK: *W poszukiwaniu teologicznej głębi literatury. Literatura piękna jako locus theologicus*. Katowice 2007; IDEM: *Problem teologicznego wymiaru dzieła literackiego Czesława Miłosza*. Katowice 1996; IDEM: *Teologia w krainie pepsi-coli. Od teologii-nauki do teologii-mądrości*. Warszawa 1999.

²⁸ Por.: *Biblia w literaturze*. Red. S. SAWICKI, J. GOTFRYD. Lublin 1986; *Polska liryka religijna*. Red. S. SAWICKI, P. NOWACZYŃSKI. Lublin 1983.

²⁹ Zaproponował on nową interpretację literatury religijnej, określając ją jako *interpretację kerygmatyczną*. Piszę o niej w dalszej części *Wstępu*.

między teologią a literaturoznawstwem, przecież w historii Kościoła literatami bywali nierzadko wielcy teologowie, którzy związki między religią i sztuką uznawali za oczywiste. Choć przykłady można mnożyć, to na potrzeby tej pracy wystarczające będzie przywołanie fragmentu z książki *Raport o stanie wiary*, w której kardynał Joseph Ratzinger konstataował:

teolog niekochający sztuki, poezji, muzyki, natury może być niebezpieczny. Ta bowiem ślepotą i głuchota na piękno nie jest sprawą drugorzędną, lecz może wycisnąć piętno na jego teologii³⁰.

Stwierdzenie to jest bardzo ważne, gdyż teologicznie, a nie literaturoznawczo, uzasadnia obrany przeze mnie kierunek wywodu. Zwraca ono również uwagę na to, że teolog i poeta powinni się dzielić swymi poglądami, uczyć się od siebie, by jeszcze lepiej próbować mierzyć się z opisem Tajemnicy. Wskazuje również na pokrewieństwo między Słowem i słowem³¹, wyrastające ze wspólnych korzeni: „En arche en ho Logos” — „Na początku było Słowo” (J 1,1). To zaś pozwala wnioskować, że literatura i teologia powinny osiągać syntezę w języku, ponieważ, jak stwierdził Hans-Georg Gadamer, „jedynie w języku ludzkie wnętrze znajduje swój pełen, wyczerpujący i możliwie zrozumiały wyraz”³². Paradoks staje się wspólnym językowym środkiem wyrazu literatury i teologii, a jednocześnie — jako wyznacznik poetyckości i dominujący *trop kapłański* — służy uchwyceniu prawd religijnych. Wydaje się zatem szczególnie adekwatnym sposobem wyrażania treści teologicznych.

W takim kontekście osadzony jest mój metodologiczny wywód hermeneutyczny, który ma za sobą wielowiekową tradycję egzegezy tekstów biblijnych, ale także spuścizny hermeneutyki filozoficznej. Gadamer pisał, że rozumienie tekstu zasada się na wstępnym odbiorczym *projekcie*; dostrzegłszy w nim jakiś *pierwszy sens*, rewidujemy go w procesie rozumienia, by następnie antycypować sens całości:

³⁰ *Raport o stanie wiary*. Z ks. kardynałem J. RATZINGEREM rozmawia V. MESSORI. Tłum. Z. ORYSZYN, J. CHRAPEK, J. KLECEL. Warszawa 1986, s. 111–112.

³¹ Por. M. OCHWAT: *Rzecz o relacji między Słowem a słowem, czyli teologia w literackiej optyce i refleksji*. „Initium. Czasopismo Teologicznych Poszukiwań” 2010, nr 40, s. 92–99.

³² J. SZYMIK: *W poszukiwaniu teologicznej głębi literatury...*, s. 37. Za: A. WIERCIŃSKI: *Funkcja języka w hermeneutyce H.-G. Gadamera*. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” [Lublin] 1986, nr 33, z. 2, s. 22 i 31.

całość trzeba rozumieć na podstawie części, a część na podstawie całości. Reguła ta pochodzi ze starożytnej retoryki i została przez nowożytną hermeneutykę przeniesiona ze sztuki mowy na sztukę rozumienia. Tu i tam zachodzi relacja o charakterze kolistym [...]. Zadanie polega na tym, by na zasadzie koncentrycznych kręgów rozszerzać spójność zrozumianego sensu. Zgodność wszystkich szczegółów z całością to kryterium poprawności rozumienia³³.

Próbuję więc szukać znaków potwierdzających mój *projekt*, moje *przedrozumienie* tekstu, pamiętając o postawie otwartej, *nastłuchiowaniu poglądu tekstu*. Rozszerzam relację kolistą, która wyznacza częściowe i całościowe informacje dotyczące rozumienia paradoksów w wierszach księży poetów w perspektywie teologicznej. Odwołuję się w wyjaśnianiu tekstów kapłanów do żywej tradycji Kościoła, Pisma Świętego oraz analogii wiary (*analogia fidei*), czyli takiej wykładni, która łączy paradoksalno-paraboliczny charakter wypowiedzi wiary z powszechną wiarą Kościoła³⁴. Rozumiem świat przez pryzmat interpretacji — z pełną świadomością, że różne konteksty zmieniają czasem owo *rozumienie*.

Muszę interpretować — mówił Paul Ricoeur — ale przecież w mojej sytuacji człowieka żyjącego w kulturze XX wieku nie ma jednej, jedynej interpretacji. Rodzę się w obrębie mowy [...] jako człowiek, który musi interpretować, by rozumieć i żyć³⁵.

Dlatego, rozważając paradoksy, nie mogę poprzestać na stworzeniu katalogu przeciwieństw, sprzeczności czy kontrastów: ważniejsza jest bowiem odpowiedź na pytania o to, w jakie relacje wchodzi elementy składające się na konstrukcję paradoksu oraz jakie sensy z nich wynikają lub mogą wynikać. Innymi słowy, nie samo istnienie sprzeczności jest ważne, lecz wzajemny stosunek słów czy obrazów postrzeganych jako sprzeczne oraz ich wzajemne oddziaływanie na siebie — prawdziwa bowiem moc paradoksu ujawnia się w interpretacji. Interpretacja natomiast może być budowana na fundamencie nowego, indywidualnego, zaskakującego i nieoczekiwanego odkrycia tego, czego doświadczymy, eksplorując przestrzeń „pomiędzy” biegunami opisywanej sprzeczności.

³³ H.-G. GADAMER: *Prawda i metoda...*, s. 278.

³⁴ Zob. *Praktyczny słownik biblijny*. Red. A. GRABNER-HAIDER. Warszawa 1995, s. 418.

³⁵ P. RICOEUR: *Egzystencja i hermeneutyka...*, s. 79

Zakładam również, zgodnie z przywołaną refleksją Ricoeura, że rozumienie paradoksów, choć globalnie może być warunkowane społecznie — normami języka i pojmowania świata, opiera się w znacznej mierze na świadomości indywidualnej, wyrastającej z jednostkowego punktu widzenia. Dlatego w obrębie niektórych tekstów poetyckich możemy doświadczać subiektywnego odkrywania paradoksu, którego uchwycenie zależeć będzie od egzystencjalnej sytuacji interpretującego, od jego *bycia-w-świecie* — jak uważał Hans-Georg Gadamer. Interpretacja paradoksów, które z istoty swej są złożone, wieloznaczne, a także wielogłosowe i dialogiczne, jest zatem procesem wydobywania wielu możliwych sensów, czasem alternatywnych odczytań, mobilizacji różnorodnych kontekstów. Paradoks cechuje się bowiem językiem dynamicznym, grą różnorodnych głosów (dobry — zły, jasny — ciemny) na jakiś temat oraz ciągłym odsyłaniem odbiorcy do tego, co ustanowione poza paradoksem, jako myśli niezgodnej z powszechnym mniemaniem. Tę wielointerpretacyjność paradoksów widać szczególnie wtedy, kiedy interpretator hermeneuta napotyka tematy kulturowo obce, konwencjonalne w jakiejś społeczności, takie jak na przykład dyskurs innej religii³⁶. Dlatego oglądu paradoksów, zgłębiania i (re)konstruowania ich sensów dokonuję w niniejszej książce w ciągłym dialogu z różnymi tekstami kultury: historią literatury, filozofią, antropologią kulturową. Prymarną, najważniejszą płaszczyzną oświetlającą sensy poezji kapłańskiej staje się religia. Teologiczna refleksja nad światem jest wpisana w poetykę immanentną twórczości księży.

Owo „wpisanie” można interpretować w kategoriach tak zwanego *paktu autobiograficznego*³⁷. Wyraża się ono w tekstach refleksjami kapłańskiej biografii³⁸, znakami potwierdzającymi celibat, opisami parafii, pielgrzymek czy też, jak w wierszu Jana Twardowskiego, przez kontekst powołania: *** *Własnego kapłaństwa się boję*:

³⁶ Proces ten ciekawie przedstawiają wiersze J.S. Pasierba z tomu *Doświadczenie ziemi*, a kwintesencją takiego spojrzenia jest wiersz *paradoksy* oraz postać Judasza, widziana inaczej w świetle teologii katolickiej oraz islamu, którą rekonstruuje w poezji Waław Oszejca.

³⁷ „Pakt autobiograficzny polega na uznaniu wewnątrz tekstu tej tożsamości odsyłającej w końcu do nazwiska autora na okładce. Formy paktu autobiograficznego mogą być różne, lecz wszystkie wyrażają zamiar respektowania własnego podpisu. Czytelnik może spierać się o podobieństwa, ale nigdy o tożsamość. Wiadomo, jak ważne dla ludzi jest nazwisko”. P. LEJEUNE: *Pakt autobiograficzny*. W: IDEM: *Wariacje na temat pewnego paktu. O autobiografii*. Tłum. W. GRAJEWSKI, S. JAWORSKI, A. LABUDA, R. LUBAS-BARTOSZYŃSKA. Kraków 2001, s. 35.

³⁸ Zob. więcej: M. OCHWAŁ: *Poetyckie autoportrety kapłanów*. „Studia Pastoralne” 2010, nr 6, s. 241–256.

własnego kapłaństwa się boję,
własnego kapłaństwa się lękam

i przed kapłaństwem w proch padam,
i przed kapłaństwem klękam

W lipcowy poranek mych święceń
dla innych szarych zapewne —
jakaś moc przeogromna
z nagła poczęła się we mnie³⁹.

Istotę biograficznego zakorzenienia zdradzają nie tylko wiersze księży, świadectw dostarczają także przeprowadzone z nimi wywiady czy posłowania do ich tomików. Niewątpliwie — świadomość kapłaństwa, wyrażona *expressis verbis*, najmocniej obecna jest w poezji Jana Twardowskiego, o czym pisałam już wcześniej, omawiając kategorię *poezja kapłańska*. Podkreślał on często, że nie zagubił swej kapłańskiej tożsamości: „Nie lubię mówić, że jestem poetą. Zawsze powtarzam, że jestem księdzem, który pisze wiersze”. Mówiąc o łączeniu kapłaństwa i poezji, nie zapominał, skąd przybył i dokąd idzie. Wyraźnie też ustalił priorytety: „Ważne, jak się traktuje pisanie; jeżeli ktoś pisze wiersze i uważa to za ważniejsze od kapłaństwa, to niedobrze”⁴⁰. Janusz Stanisław Pasierb stwierdził z kolei, że nie napisałby wielu swych wierszy, gdyby nie doświadczenie kapłańskie, wzbogacone wymiarem liturgicznym czy sakramentem pojednania. Mówienie o ważności *paktu autobiograficznego* w poezji kapłańskiej jest uprawnione z jeszcze innego powodu — mianowicie poezja, szczególnie autorstwa osób konsekrowanych, oprócz funkcji estetycznej pełni jeszcze inne funkcje — kerygmatyczną⁴¹ i etyczną, a to zbiega się przecież z rolą duchownego⁴². Rola

³⁹ J. TWARDOWSKI: *** *Własnego kapłaństwa się boję*. W: IDEM: *Wiersze*. Białystok 1998, s. 13.

⁴⁰ J. TWARDOWSKI: *Laską zdumiony...*, s. 86; IDEM: *O kapłaństwie i poezji*. Notował P. SZEWC. „Nowe Książki” 1996, nr 12, s. 8.

⁴¹ *Kerygmat* — (gr. *kerygma* — *przepowiadanie, treść przepowiadania*) oznacza słowo, które w imię Boga i na mocy prawowitej misji zleconej przez Boga i Kościół jest głoszone zarówno wspólnocie wierzących (kazania), jak i jednostce (celem „napomnienia” albo „zbudowania”) jako słowo samego Boga. Zob. K. RAHNER, H. VORGRIMLER: *Mały słownik teologiczny*. Tłum. T. MIESZKOWSKI, P. PACHCIAREK. Warszawa 1996, s. 207.

⁴² Por. B. CHRZAŚTOWSKA: *Nie mów językiem Kanaanu. O świadomości literackiej księży poetów*. „Przegląd Powszechny” 1997, nr 4, s. 58; J. SOCHOŃ: *Czy interpretacja poezji ks. Janusza St. Pasierba domaga się wiedzy o jego kapłaństwie?*. W: *Książd Janusz Stanisław Pasierb. Kapłan — poeta — humanista. Materiały z sesji w dziesiątą rocznicę śmierci*. [B. red.]. Pelplin 2004, s. 35.

księży poetów wzrasta w perspektywie kultury religijnej. Dlatego ważne jest wskazanie związków poezji z aksjologią, o której pisał Stefan Sawicki⁴³, i znaczenia interpretacji kerygmaticznej jako refleksji opartej na fundamentach chrześcijańskich — zwłaszcza wtedy, kiedy za cel stawiam sobie poetycką interpretację elementów teologii czy, określając cel pracy jeszcze inaczej, pisanie teologii językiem poezji. Stąd bliskość mojego stanowiska i poglądów Mariana Maciejewskiego, który zaproponował nową interpretację literatury religijnej — w świetle kerygmatu:

Interpretacja kerygmaticzna to nie tylko efektywna metoda usiłująca rozszyfrować tajniki poezji i szerzej: literatury — literatury zorientowanej na perspektywy Transcendencji, ale pewien model hermeneutyczny, który oprócz określonego odczytania tekstu — powiedzmy odczytania „budującego” — zakłada jako centrum aksjologiczne antropologię chrześcijańską wywodzącą się z kerygmatu. Stąd wystąpi zawsze ukryte lub wyrażone *expressis verbis* wartościowanie; wartościowanie nie tylko estetyczne czy historycznoliterackie, lecz to, które stawia pytania o sens ludzkiej egzystencji, o najbardziej godziwe życie i cele finalne⁴⁴.

Kerygmaticzna interpretacja literatury zakłada szczególne dyspozycje hermeneutyczne, które wypływają z egzystencjalnego spotkania z Bogiem. Opiera się ona na osobistym doświadczeniu wiary, weryfikowanym jednak wiarą Kościoła. Ze względu na specyfikę poezji kapłańskiej nie może w niniejszej pracy zabraknąć właśnie takiej perspektywy. Pozwala ona bowiem na połączenie myśli teologicznej i literackiej, a projektowana książka daje wyraz przekonaniu o ich komplementarności i jeszcze wyraźniej oświetla tak istotne w poezji kapłańskiej paradoksy.

* * *

Książka *Poezja paradoksów — paradoksy w poezji. Poetycka teologia Jana Twardowskiego, Janusza Stanisława Pasierba, Wacława Oszejcy* składa się z dwóch zasadniczych części. W pierwszej *Sprzeczność*

⁴³ Zob. S. SAWICKI: *O sytuacji w metodologii badań literackich*. „Ruch Literacki” 1993, z. 6, s. 698–705, i inne jego artykuły.

⁴⁴ M. MACIEJEWSKI: *Kerygmaticzna interpretacja przesłania Pana Cogito*. „Polonistyka” 1992, nr 7/8, s. 402. Por. IDEM: „...ażeby ciało powróciło w słowo”. *Próba kerygmaticznej interpretacji literatury*. Lublin 1991. W kerygmaticznej interpretacji mieści się także przywrócenie koncepcji literatury jako sfery wartości oraz zadania autora, który będąc pisarzem, wartości te przekazuje.

— *paradoks* — *aporia*. Wokół dylematów terminologicznych przywołuję uwagi teoretyczne na temat poetyki *paradoksu*: określłam najpierw źródłosłów tego pojęcia, a następnie funkcjonujące definicje oraz typologie. Taka synteza stanu badań nad paradoksem wydaje się konieczna przede wszystkim jako podstawa dalszych analiz, będących punktem wyjścia interpretacji tekstów kapłańskich w części drugiej. Okazuje się również ważna ze względu na brak monograficznego opracowania *paradoksu* w polskich badaniach literaturoznawczych, które by zbierało i porządkowało dotychczasowe ustalenia. Ów brak uwidacznia się szczególnie w kontekście badań z zakresu innych specjalności humanistycznych — głównie filozofii, logiki i językoznawstwa. Przegląd różnych stanowisk metodologicznych pojęcia *paradoksu* i refleksja nad pokrewnymi mu terminami pozwalają uświadomić sobie złożoność sieci możliwych odniesień, dzięki czemu stanowią naturalne przedpole pracy analityczno-interpretacyjnej. Usystematyzowana teoretyczna wiedza o paradoksie ułatwia interpretatorowi skuteczniejsze pochylenie się nad „paradoksem w działaniu”, czyli paradoksem realizującym się jako trop stylistyczny, wyznacznikowy dla poetyki immanentnej w poezji kapłańskiej. Pozwala również uniknąć niebezpieczeństwa wpadnięcia w pułapkę ogólników i konstatacji zamykających raczej niż poszerzających hermeneutyczny potencjał *paradoksu* w kontekście interpretacji wierszy. *Paradoks* potraktowany ogólnikowo staje się przyczyną trudności poznawczych, często niemożliwych do przezwyciężenia i skutkujących rozmyciem się sprzeczności w pustym, oderwanym od doświadczenia, dyskursie. Dlatego dopiero w drugiej części książki omawiam funkcjonowanie *paradoksu* na przykładach wierszy Twardowskiego, Pasierba i Oszejcy, które łączy omawiana kategoria, choć różni poetyka opisu świata.

Część analityczną otwiera rozdział *Paradoksy słowa — Bóg i wiara w wierszach Jana Twardowskiego*. Poddaję w nim analizie rozrzucone po wielu tomikach poety wiersze na temat obrazu Stwórcy i relacji człowieka z Nim. Interesuje mnie użycie *paradoksu* jako siły napędowej mechanizmu wyrażania niewyraźnego i próba uchwycenia w języku sfery *sacrum*. Pisząc o Twardowskiego poezji *paradoksów*, akcentuję również rzadko zauważane przez badaczy jego poezji głębokie relacje z teologią apofatyczną. Analizy liryki poety koncentrują się wokół *paradoksu* sytuującego się na poziomie lekсыki i frazeologii, czyli na poziomie elementarnych środków językowych.

W kolejnym rozdziale zatytułowanym *Paradoksy poetyckiego obrazowania — Ziemia Święta w wierszach Janusza Stanisława Pasierba* ana-

lizują funkcjonowanie paradoksów na poziomie o stopień wyższym, czyli na poziomie sprzecznych obrazów poetyckich. Analizy i interpretacje koncentrują się na opisie jednego tylko tomiku, praktycznie niezauważonego przez krytykę literacką, a inspirującego refleksję wywołaną ukazaniem motywu Ziemi Świętej jako doświadczenia w świetle skonfliktowanych religii: islamu, judaizmu i chrześcijaństwa. Taki sposób mówienia o świecie wzmacnia konfrontatywne zestawianie tego, co dawne i sakralne w Ziemi Świętej, z tym, co w niej współczesne i profaniczne.

Uzupełnieniem paradoksu na poziomie elementarnych środków językowych oraz na poziomie alternatywnych obrazów na styku kultur jest analiza tekstów o najwyższej złożoności, w których paradoks służy zestawieniu sprzecznych porządków świata — metanarracjom. Ten analityczno-interpretacyjny rozdział książki poświęcam *Paradoksom poetyckich porządków świata — Judaszowi w wierszach Wacława Oszajcy*. Prezentowany rodzaj paradoksu występować będzie często w funkcji polemicznej względem tradycji Kościoła katolickiego, Pisma Świętego, potocznego myślenia czy schematów tkwiących u podstaw powszechnych wyobrażeń.

Nie interesuje mnie więc modelowa interpretacja paradoksu, jeżeli w ogóle taka istnieje. Omawiając te trzy różne fenomeny twórcze, próbuję raczej przedstawić różnorakie oblicza paradoksu w całej jego rozpiętości. Z jednej strony ukazuję paradoks jako trop stylistyczny, który może się objawić na wszystkich poziomach dyskursu: na poziomie elementarnym — kilku leksemów czy zdania, które stanowią z kolei budulec narracji opartej na tropach o wyższym stopniu organizacji i obrazowania poetyckiego. Z drugiej strony kładę nacisk na stopniowalność paradoksu, przechodząc od paradoksów jawnych (widocznych), możliwych do uchwycenia przez każdego członka danej wspólnoty wartości, do takich sformułowań, które mogą, lecz nie muszą, być paradoksami, czyli do paradoksów względnych, subiektywnych, odkrywanych w trakcie interpretacji. Możliwość postrzeżenia jakiejś relacji jako paradoksu zależy od charakterystyki danej wspólnoty, a więc od biograficznego, kulturowego oraz historycznego otoczenia, w którym są umieszczeni zarówno tekst, jak i czytelnik, ale także od subiektywnego hermeneutycznego bagażu doświadczeń, autobiograficznego paktu, który w przypadku twórczości kapłańskiej okazuje się czynnikiem decydującym o charakterze tytułowej poezji paradoksów.

Indeks osobowy

- Abraham 103, 108, 113, 119–121
Abramowicz Maciej 37, 71
Abramowiczówna Zofia 40
Adam 136
Adamowicz Leszek 63
Adamowski Jan 102
Aduszkiewicz Adam 32
Afrodyta 54
Aion 138
Allah 116, 142, 143
Antoni, św. 84
Anusiewicz Janusz 116
Apresjan Jurij D. 31
Arystoteles 31, 41
Augustyn, św. 136, 156, 172
- Bachelard Gaston 83, 91
Bagłajewski Arkadiusz 100
Baka Józef 68
Bakuła Kordian 34, 87, 163
Balcerzan Edward 12, 13
Balthazar Hans Urs von 66, 158
Bandrowska-Wróblewska Jadwiga 9
Bańka Józef 142
Baran Bogdan 19
Baran Józef 59
Barańczak Stanisława 12, 37
Barth Karl 49, 65, 79
Bartmiński Jerzy 41, 133
Bartoszyński Kazimierz 99
- Bauman Zygmunt 102, 142
Bącała Marta 95, 96
Beckett Samuel 33
Beckson Karl 46
Bednarz Michał 100
Bejze Bohdan 89
Belczyk Arkadiusz 113
Benson Robert Hugo 37, 66
Benton Maude 38, 39
Bertrand Denis 37, 71
Bianchi Enzo 37
Bieda 54, 55
Biedka Eugeniusz 59
Biela Jan 132
Bielawski Józef 142
Bieńkowski Zbigniew 89
Bierdiajew Nikołaj 49
Biser Eugen 170
Błaut Sławomir 37
Błoński Jan 35, 56
Bogdański Aleksander 103
Bogołębska Barbara 96
Bolecki Włodzimierz 13, 64
Bonawentura, św. 172
Bonowicz Wojciech 70, 156
Borges Jorge Luis 33
Borkowska Małgorzata 95, 96
Bóg 9–11, 18, 23, 31, 34, 50, 51, 53, 56, 59, 61–67, 69, 70, 73, 99, 102, 103, 105–107, 109, 115, 117, 119, 120, 124, 127, 133–137, 139–

- 142, 146, 147, 149–151, 156–160,
162–165
- Brogowski Leszek 83
- Brooks Cleanth 12
- Brückner Aleksander 70
- Bruner Jerome S. 38, 39
- Bucci Cristina 103
- Budzik Stanisław 66
- Bujak Adam 99
- Bułgakow Sergiusz 158, 159
- Burzyńska Anna 173
- Cała Alina 146
- Campenhausen Hans Freiherr von
48
- Caramore Gabriella 37
- Chapska Joanna 37
- Chardin Pierre Teilhard de 91, 132
- Chlebda Wojciech 37
- Chmielowski Piotr 45
- Chojnowski Zbigniew 14
- Chomsky Noam 125, 126
- Chrapiek Jan 20
- Chrząstowska Bożena 10, 11, 14–
18, 23, 126, 132, 164, 172
- Chrystus Jezus 9, 18, 62, 65, 83, 88,
103–108, 110, 113, 114, 116–118, 122,
128, 132, 135–137, 142–147, 150–
154
- Cieślak Robert 59, 60, 115, 132
- Coates Paul 37
- Crashaw Richard 33, 95
- Cupitt Don 163
- Czapliński Przemysław 134
- Damrot Konstanty 60, 96
- Dawid 117
- Dąbrówka Andrzej 41
- Derrida Jacques 53, 173
- Descouvemont Pierre 37, 66
- Dinkler Erich 48
- Długosz Cezary 150
- Doda Agnieszka 32, 163
- Dolecki Zbigniew 10, 60
- Donne John 33, 95
- Doroszewski Witold 43
- Dostatek 54, 55
- Dostojewski Fiodor 33
- Drajewski Stefan 14
- Duch Święty 139
- Duffy Charles 46
- Dybciak Krzysztof 15, 16
- Dziekan Marek M. 110
- Eid Camille 120
- Efron 121
- Eliade Mircea 99, 105, 167
- Eliot Thomas Stearnes 13
- Elżbieta, św. 111, 112
- Eros 54, 55
- Etchegaray Roger 154, 155
- Evdokimov Paul 139
- Feiler Bruce 119
- Feliksiak Elżbieta 13
- Festugiere André Marie Jean 64
- Fiałkowski Tomasz 174
- Fiut Aleksander 59, 60, 86, 173
- Franaszek Andrzej 174
- Franciszek, św. 59
- Frankiewicz Małgorzata 76
- Frankiewicz Stefan 97
- Freud Sigmund 100
- Friedrich Hugo 13
- Gadacz Tadeusz 107, 122
- Gadamer Hans-Georg 19–22
- Ganz Arthur 46
- Geller Ewa 41
- Genette Gérard 70, 100
- Geyer Paul 30, 33, 86, 126
- Giebułtowicz Jacek 76
- Giffen 29
- Girard René 122, 156
- Gloge Gerhard 48
- Głowiński Michał 32
- Goethe Johann Wolfgang von 124,
156
- Gomulicki Juliusz Wiktor 35
- Gorzkowski Albert 47

- Goszczyńska Mirosława 122, 156
 Gotfryd Jan 16, 19
 Grabias Stanisław 126
 Grabner-Haider Anton 21
 Grabowski Stanisław 60
 Granat Wincenty 63, 64
 Grodecka Ewa 132
 Grodziński Eugeniusz 37
 Gryglewicz Feliks 63, 64, 137, 143
 Grynberg Henryk 146
 Grzebałkowska Magdalena 11, 59, 60
 Grzegorzczak Jan 90
 Grzegorz z Nazjanzu 137
 Grzegorz z Nyssy 137, 148, 158

 Hagar 119, 120
 Hagenbüchle Roland 30, 33, 39, 52, 86, 87, 126
 Harding Dennis W. 38, 39
 Hartmann Nikolai 165
 Heck Dorota 34, 87, 163
 Hegel Georg Wilhelm Friedrich 38, 40, 80, 87
 Heidegger Martin 91, 122
 Heller Michał 72
 Hennel Jacek 59
 Heraklit z Efezu 39, 87
 Herbert George 33, 95
 Herbert Zbigniew 12, 115
 Hilsbecher Walter 37
 Hiob 107
 Hocke Gustav René 56
 Hoffmann-Piotrowska Ewa 68
 Hołówka Teresa 116
 Honderich Ted 31
 Hryniewicz Wacław 63, 66, 128, 136, 137, 139, 146, 149, 151, 158, 159, 165, 172, 174
 Hymes Dell 126

 Isa (Jezus) 142
 Iszkowski Krzysztof 106
 Iwanowska Aleksandra 60, 65, 88
 Izaak 108, 119, 120, 121
 Izajasz 83
 Izdebska Agnieszka 34, 35, 40, 41, 51, 118, 125
 Izmael, Ismael 119, 120, 121

 Jakubowski Jan Zygmunt 35
 Jan, św. 9, 105, 136, 144–147
 Jan Chrzyciel 111
 Jan od Krzyża, św. 39
 Jan Paweł II, papież 108, 109
 Jankowiak-Konik Beata 37, 66
 Jankowski Stanisław 103
 Jankowski Zbigniew 59, 78
 Jaranowski Marcin 163
 Jaroszek Barbara 106
 Jasińska-Wojtkowska Maria 10, 16, 126, 132
 Jaskółowa Ewa 132
 Jastrzębski Zdzisław 59
 Jaworska Magdalena 132
 Jerschina Stanisław 45
 Joel 118
 Jonasz 101, 102, 121, 123, 124
 Jonson Benjamin 95
 Juda 153–157
 Judasz 26, 42, 121, 133, 135, 141–147, 149–158, 163, 164
 Judasz Iskariota — zob. Judasz
 Jung Carl Gustav 9, 37, 65
 Jurkowlaniec Grażyna 103

 Kaczmarek Marian 68, 132
 Kadłubek Zbigniew 112
 Kafka Franz 33
 Kain 107
 Kalinowski Stanisław 158
 Kamecki Franciszek 59
 Kamieńska Anna 14, 16, 59, 78
 Kania Ireneusz 64
 Karajan Herbert von 101
 Karłowicz Jan 42, 43
 Karwala Marek 60, 67, 68, 87
 Kasperski Edward 34, 39, 51, 56
 Kazantzakis Nikos 150, 151
 Kiepas Andrzej 142

- Kierkegaard Søren 33, 38, 39, 49,
 50, 65, 87, 88
 Kindziuk Milena 60
 Kisiel Marian 40, 132
 Kitowska-Łysiak Małgorzata 100
 Klauza Karol 49, 120
 Klecel Jolanta 20
 Klepaczko Anna 64
 Klocker Michael 110
 Kmita Jerzy 125
 Koc Krzysztof 112
 Kofman Sarah 54, 55
 Kołakowski Leszek 136, 137, 158
 Komorowski Dariusz 34, 87, 163
 Kopaliński Władysław 40, 146
 Korolko Mirosław 11
 Korporowicz Leszek 125
 Kossak-Szczucka Zofia 101
 Koszowy Marcin 48
 Kowalewska-Dąbrowska Jolanta
 76, 80
 Kowalska Małgorzata 127
 Kozłowska Zofia 31
 Krupka Peter 35, 36
 Krupska-Perek Anna 64
 Kryński Adam 42, 43
 Kuczera-Chachulska Bernadetta 97
 Kudyba Wojciech 95, 96, 97, 107
 Kukulski Leszek 101
 Kuncewicz Piotr 14
 Kunicki Wojciech 115
 Kupis Bogdan 31, 66
 Kurska Anna 99
 Kuzańczyk Mikołaj 40, 49, 65
 Kuźma Erazm 37, 56, 64, 126, 133,
 134
 Kuźnik Bartłomiej 48
 Kwiatkowski Jerzy 35, 36, 46, 47,
 56, 59, 60, 82, 85, 90
 Labuda Aleksander Wit 22, 70
 Lausberg Heinrich 47
 Lec Stanisław Jerzy 35, 36
 Leibniz Gottfried Wilhelm 107
 Lejeune Pilippe 22
 Leon Wielki V 172
 Leszczyński Grzegorz 78, 83, 97
 Leśmian Bolesław 87
 Lévinas Emmanuel 75, 127
 Linde Samuel Bogumił 42
 Linkner Tadeusz 60, 91, 96, 115
 Lisowski Krzysztof 132
 Løgstrup Knud Ejler 48
 Lovejoy Arthur 156
 Loyola Ignacy, św. 141
 Lubac Henri de 48–50, 65, 66, 81,
 174
 Lubas-Bartoszyńska Regina 22
 Luther Martin 49
 Lyotard Jean-François 134, 135
 Łagodzki Włodzimierz 31
 Łaguna Piotr 32, 126
 Łazariew Wiktor N. 103
 Łukasz, św. 145, 148
 Łukaszuk Małgorzata 97
 Łukaszuk Romuald 63, 64, 137,
 143
 Łukowski Piotr 37
 Macgrath Alister 66
 McGrath Joanna Collicutt 66
 Maciejewski Marian 19, 24
 Mahomet 103, 119
 Maj Bronisław 59
 Majerski Paweł 40, 132
 Majewski Józef 66, 137
 Makowski Jarosław 132
 Mani 132
 Mann Thomas 115
 Mantegna Andrea 103, 104
 Marcinów Zdzisław 40, 132
 Marek, św. 145
 Maria Magdalena 135
 Markiewicz Henryk 100
 Markowski Andrzej 31
 Markwardt Bruno 15
 Martin Richard 37
 Maryja 9, 51, 111, 112, 142
 Maryniarczyk Andrzej 48, 132

- Mateusz, św. 9, 83, 122, 144–146, 154
 Matuszewski Ryszard 59
 Matywiecki Piotr 107
 Mazierski Andrzej 131
 Mefisto 156
 Mejor Marek 110
 Melchizedek 113
 Merton Thomas 91
 Messori Vittorio 20
 Miązek Bonifacy 14
 Miciński Tadeusz 37
 Mickiewicz Adam 68
 Mieszkowski Tadeusz 23
 Mikołaj z Kuzy 64, 65
 Milecki Aleksander 100
 Milerski Bogusław 107, 122
 Milton John 156
 Miłosz Czesław 12, 19, 174
 Miodek Jan 68
 Mistrz Eckhart 39, 73
 Mojżesz 62, 105
 Molière Henri 27
 Mukařovský Jan 34
 Müller Klaus 170
 Myszor Wincenty 145, 150

 Nastulanka Krystyna 60
 Nebajot 119
 Newman 172
 Nieckula Franciszek 116
 Niedźwiedzki Władysław 42, 43
 Nobel Alfred 150
 Nock Arthur Darby 64
 Norwid Cyprian Kamil 35
 Nossol Alfons 65, 79, 169
 Nowaczyński Piotr 19
 Nycz Ryszard 13

 Ochwat Magdalena 20, 22, 102
 Opacka-Walasek Danuta 40, 132, 133, 137, 138, 148, 149
 Ordon Hubert 143
 Orygenes 137, 148, 149, 158, 158, 172
 Oryszyn Zyta 20
 Oszejca Waclaw 11, 15, 17–19, 22, 24, 25, 36, 40, 42, 56, 129, 131, 132, 134, 138, 140, 141, 150, 153, 161, 169, 170–172
 Otto Rudolf 31, 34, 66, 69, 79, 91, 172

 Pachciarek Paweł 23, 110
 Paolucci Giorgio 120
 Pascal Blaise 7, 40, 49, 69, 84, 87, 88, 91, 122
 Pasierb Janusz Stanisław 10, 11, 14–19, 22–25, 36, 42, 56, 60, 93, 94, 96, 98, 101, 110–113, 115, 118, 128, 131, 132, 134, 169–172
 Paweł, św. 62, 127, 135, 136, 172
 Paweł IV, papież 108
 Pawłowski Krzysztof 112
 Penia 55, 123, 16, 174
 Peszkowski Zdzisław J. 14
 Pethe Aleksandra 14, 95, 111, 164
 Pettit Henry 46
 Piecuch Joachim 32, 53
 Pieńkosz Konstancy 115, 171, 172
 Pieszcachowicz Jan 59, 60
 Pietras Henryk 158
 Piętkowa Romualda 37, 59, 60, 61, 70, 84
 Piłat Poncjusz 114, 121
 Piotr, św. 121, 122, 154, 155
 Platon 55
 Płuciennik Jarosław 34, 35, 40, 41, 51, 118, 125
 Płużański Tadeusz 30, 37, 39, 49, 50, 65, 70
 Pnina 106
 Podbielski Henryk 41
 Podraza-Kwiatkowska Maria 37
 Podsiad Antoni 40
 Popczyk-Szczęсна Beata 143
 Popowski Remigiusz 40
 Poros 55, 123, 165, 174
 Prokopiuk Jerzy 9, 37, 65, 100
 Prussak Maria 97

- Przybylski Ryszard 16, 112
 Puzynina Jadwiga 14, 68, 164
 Pyszczek Grzegorz 31

 Radziwiłł Mikołaj Krzysztof „Sierotka” 101, 102
 Rahnner Karl 23, 172
 Ratzinger Joseph 20
 Rescher Nicholas 53
 Reszke Robert 99
 Ricoeur Paul 19, 21
 Rilke Rainerk Maria 13
 Rittel Teodozja 125
 Rochefoucauld François de La 33
 Rola Lidia 87
 Rosner Katarzyna 19
 Rostworowska-Książek Maria 49, 65, 174
 Rowiński Cezary 37, 71
 Rozwaga 54
 Różewicz Tadeusza 12, 115, 131
 Ruczyński Alfons 114

 Sachoń Jan 14
 Saggi 106
 Sandauer Artur 59, 60, 76
 Sara 119, 120
 Saramago José 150
 Sawicki Stefan 14, 16, 19, 24, 59
 Schibles Warren A. 33
 Schröer Henning 30
 Scorsese Martin 150
 Sebesta Jadwiga 32, 48
 Sęp-Szarzyński Mikołaj 35
 Sieradzan Jacek 143
 Sierotwiński Stanisław 45
 Sikora Agnieszka 145
 Skarga Barbara 29, 53, 54
 Skudrzyk Aldona 41
 Skwarnicki Marek 14, 115
 Sławek Tadeusz 112
 Sławiński Janusz 15, 30, 31, 32, 46
 Słowacki Juliusz 101
 Smaszcz Waldemar 60, 62, 73, 78
 Smolka Iwona 75

 Smyk Katarzyna 102
 Sobański Remigiusz 98, 164
 Sobolewska Anna 64
 Sochoń Jan 23, 64, 89, 90
 Sokrates 38, 39
 Spyra Marek 48
 Staff Leopold 35, 36
 Stala Marian 37
 Starowieyski Marek 143
 Staszewska Maria 35, 45
 Sterna-Wachowiak Sergiusz 11, 131
 Stolarczyk Jan 131
 Stróżyński Tomasz 37, 71
 Sulikowski Andrzej 60, 68, 73, 83, 89
 Sułowski Zygmunt 63, 64, 137, 143
 Sykuła Ewa 95
 Szaruga Leszek 132
 Szatan 31, 137, 144–146, 148, 150, 158–160
 Szczepanik Zdzisław 102
 Szczerba Wojciech 148, 149
 Szczurek Jan Daniel 66
 Szekspir William 33
 Szlaga Jan Bernard 143, 144
 Szostek Andrzej 63
 Szymanek Krzysztof 31, 41
 Szymańska Adriana 132
 Szyborska Wisława 12
 Szymik Jerzy 19, 20, 69, 74, 90, 169, 170, 172
 Szymon 122, 143, 144
 Szymona Wiesław 37, 66

 Świątkiewicz Wojciech 14, 164
 Święch Jerzy 10, 126, 132

 Tarnowski Karol 72
 Tatarkiewicz Władysław 53
 Taylor Mark C. 163
 Teresa od Dzieciątka Jezus, św. 83
 Teresa z Avila, św. 39
 Tertulian 64
 Tilbury Neil 113, 116, 117
 Tischner Józef 70, 156, 158

- Tomasik Tomasz 95, 115, 132
 Tomasz, św. 172
 Tomasz z Kempis 39
 Trismegistos Hermes 63
 Trzaskowski Zbigniew 132
 Trznadel Jacek 14, 59, 60, 87
 Turczyn Ryszard 41
 Turnau Jan 89
 Twardowski Jan 10, 11, 14–16, 18,
 19, 22–25, 34, 36, 42, 45, 56–58,
 62, 64–68, 76, 82, 87, 88, 90, 96,
 97, 125, 127, 131–134, 169–172
 Tworuschka Monika 110
 Tworuschka Udo 110
 Tyszczyk Andrzej 59
- Udert Ingeborg 39
 Urban Krystyna 41
 Urbański Piotr 115, 131, 140, 141,
 156
- Vargas Llosa Mario 106
 Vorgrimler Herbert 23
- Wawryszewicz Małgorzata 68
 Weil Simone 76, 91, 174
 Weinandy Thomas G. 66
 Wierciński Andrzej 20
 Wierzbicka Anna 70
 Wilczek Maria 98
 Wilkoń Aleksander 37, 112
 Wilpert Gero von 47
 Wirpsza Witold 37
- Witosz Bożena 37
 Wittbrot Marek 115
 Wittgenstein Ludwig 62
 Witwicki Władysław 55
 Włodarczyk Jarosław 119
 Wojciech, św. 60, 96
 Wojciechowski Michał 122
 Wojtyła Karol 14, 15, 17
 Wolak Jerzy 66
 Wolicka Elżbieta 100
 Wolniewicz Bogusław 62
 Wójcik Włodzimierz 40, 132
 Wróblewski Bogusław 131
 Wysoczański Włodzimierz 68
- Zajączkowski Ryszard 132, 141
 Zaniewska Teresa 97
 Zarebianka Zofia 14, 78, 132
 Zaworska Helena 60, 83
 Zdziarski Maciej 14
 Zeffirelli Franco 143
 Zeler Bogdan 68, 84, 97
 Zeus 54
 Zieliński Marek 10, 60
 Zgólkowa Halina 43, 44
 Zub Barbara 132
- Żak Stanisław 44
 Żelasko Magdalena 60, 68
 Żeleński Tadeusz (Boy) 69
 Żona Lota 121
 Żurakowski Bogusław 11, 12
 Życiński Józef 90

Magdalena Ochwat

The Poetry of Paradoxes —
The Paradoxes of Poetry The Poetic Theology of Jan Twardowski,
Janusz Stanisław Pasierb and Waclaw Oszejca

Summary

The book derives from an attempt to examine the contemporary sacerdotal poetry focused around a paradox. Religion is a great field for contradictions, especially that Christianity has always described itself using the language of paradoxes and antinomy — the language of contradictions indeed. In what other way can one express the transcendental contents? It seems that only a paradox, with the use of conceptual and linguistic devices available, and by means of inclusion of contradictory elements, is capable of capturing the whole. The aim of the book is to analyse sacerdotal poems in order to illustrate that the experience of paradox does not have to be negative, but, on the contrary, it is the only way to achieve the whole. Explicitness is of unilateral and unidirectional character, thus it cannot express the inconceivable. Paradox then becomes the most complete form of synthesis.

The analyses and interpretations presented in the book aim mainly at discovering and describing the paradoxes occurring in the poetry of the following priests: Jan Twardowski, Janusz Stanisław Pasierb and Waclaw Oszejca. It is not an easy task to expose the distinctiveness of the poetics of paradox in each of the three poets' works, which constitute a specific theology written in the language of poetry. Bearing in mind the category of paradox itself, the author of the book has studied the construction of poetic senses built around this category and conceived through its prism. The most interesting aspect for her is the openness to the new readings of contradictions and paradoxes, different ways of thinking, aporia, multiplicity of interpretations and destruction of stereotypes of reasoning, contestation of the accepted views and existence beyond the schemes of reception, especially in the Catholic theology — unswerving for centuries. In the book, the author pays attention to the graduality of paradoxes and the intensity of their impact on the reader. She wants to illustrate that paradoxicality is gradable and that conflicts and apparent contradictions do

not have to be paradoxical, yet, they may turn out to be such in a certain perspective.

The Poetry of Paradoxes — The Paradoxes of Poetry. The Poetic Theology of Jan Twardowski, Janusz Stanisław Pasierb and Waław Oszejca consists of two main parts. In the first one, the author adduces theoretical observations concerning the poetics of paradox: first she determines the etymology of this concept, and then, the functioning definitions and typologies. Such a synthesis of the state of research on paradox seems necessary, primarily as the basis for further analyses and interpretations. It appears to be relevant with regard to lack of any monographic study on paradox which would aggregate and organize the results obtained so far. The systematized theoretical knowledge about paradox allows the interpreter to reflect on the “paradox in action”, which is being realised as a stylistic trope, determinative of the immanent poetics in the sacerdotal poetry. It also enables him/her to avoid the danger of falling into the trap of generalizations and constataions, which impede rather than expand the hermeneutic potential of paradox in the context of poem interpretation. Hence, the functioning of a paradox illustrated with Twardowski, Pasierb and Oszejca’s poems, united by the discussed category, yet divergent in terms of the poetics used to describe the world, are discussed in the second part of the book.

The paradoxes in the poetry of Jan Twardowski compose the most common structure of paradox, which is manifested in forms of oxymorons and antitheses, structured around the linguistic contrasts. Particularly often Twardowski constructs his paradox on the basis of contradictions which complete one another within one whole. In other words, he creates antithetical constructions of complementary meanings which complete one another. Paradox in his poetry is a method of talking and writing about God and faith — a display of apophatic theology.

In the poetry of Janusz Stanisław Pasierb, the paradox is most often based on the combination of two juxtaposed pictures, events presented as contradictory, or antinomic situations that take place in the Christ’s homeland. Thus, it does not consist merely in incompatible words or phrases, but in the situations described in a poem. They are mainly the results of conflicts between the followers of Judaism, Islam and Christianity, but also, the effect of confrontation of what is old and sacred in the Holy Land with the contemporary and profane.

In the poetic texts of the third author — Waław Oszejca — the contradictions are evoked by the combination of distinctive orders of reality and illustrated with the pictures of redemption of characters commonly associated with evil and inferno, such as Judas or the devil. This form of representation corresponds to the definition of paradox as an element contradictory to the common view — a claim that challenges the beliefs of a certain group of people and surprises the reader.

The book derives from the analysis of separate poetic texts concerned with religious themes, which are combined into a whole by means of

a paradox that unites them. Its aim is to reinterpret and destroy the common frameworks, in order to present new, surprising readings of the biblical contents, motifs and characters which are usually already burdened with certain standardised judgements. It is a way of reversing or “reformulating” the themes, as if from a different angle. The role of paradoxes in the priests’ poetry is not limited to providing entertainment or a witty wordplay. They rather serve a purpose of revealing the elements of reality, the phenomena and situations which have been concealed or overlooked. Simultaneously, they expose the particular sensitivity of the poets, revealing their unconventional perception of the world as opposed to routine and unilateral view. Owing to the suggestive and meaningful paradoxes, the priests obtain poetic devices to awake consciences and influence the readers’ imagination, which is important these days. This approach, to a certain extent, derives from knowledge, reading and travelling experiences, but also — which the author of the book tries to emphasise — from the sacrament of priesthood itself. Certainly, a paradox aspires to be the most important category in the sacerdotal poetry, to rise to the rank of poetics — an aesthetics regarded as a consequence of the particular world-view or a way of thinking.

Magdalena Ochwat

Poesie der Paradoxe —
Paradoxe der Poesie Poetische Theologie von Jan Twardowski,
Janusz Stanisław Pasierb und Waclaw Oszajca

Zusammenfassung

Das Buch ist das Ergebnis von der Betrachtung der gegenwärtigen Poesie, die zur Strömung der priesterlichen Dichtkunst gehört und in der Linse der Paradoxe gesammelt ist. Die Religion ist ein solcher Bereich, in dem man mit Widersprüchen umgehen kann und das Christentum selbst gebrauchte schon immer, und heute ist auch der Fall, die Sprache der Paradoxen und der Antinomie — die Sprache des Widerspruchs. Wie anders sind transzendente Reflexionen auszudrücken? Es scheint, dass nur ein Paradox dank dem Einschluss von widersprüchlichen Elementen imstande ist, mittels des Begriffs- und Sprachsystems die ganze Fülle zu erreichen. Die Verfasserin bezweckt am Beispiel von konkreten Gedichten zu veranschaulichen, dass die Situation, in der man Paradoxe erfährt nicht negativ sein muss, im Gegenteil — sie ist die einzige Bedingung, das Ganze zu erreichen. Die Eindeutigkeit ist einseitig und eingleisig und kann das Unbegreifliche nicht ausdrücken. Ein Paradoxe wird also die völligste Synthese.

Die in dem Buch angebrachten Analysen und Deutungen haben zum Ziel, das Paradox in der Dichtkunst von den Priestern: Jan Twardowski, Janusz Stanisław Pasierb und Waclaw Oszajca zu entdecken und zu charakterisieren. Es ist aber nicht leicht, die ganze Verschiedenheit der paradoxen Poetik herauszubekommen, denn die Gedichte von jedem der drei Dichter sind eine gewisse poetische Theologie. Die Kategorie des Paradoxes aus den Augen nicht zu verlieren, untersucht die Verfasserin, auf welche Weise poetische Gehalte rings um das Paradox aufgebaut wurden. Besonders interessiert sie sich für: neue Deutung von Widersprüchen und Paradoxen, neue Denkweise, Aporien, Vielzahl von Interpretationen, Zerstörung von gedanklichen Stereotypen, Widerstand gegen gebräuchliche Meinungen und Überwindung von Rezeptionsschemata — besonders in der seit Jahrhunderten im Prinzip unveränderlichen katholischen Theologie. Hervorgehoben werden die Gradation der Paradoxe und deren Inten-

sität im Zusammenhang mit dem Einfluss auf den Leser. Die Verfasserin versucht zu zeigen, dass die Paradoxität graduierbar ist und dass es Konflikte und scheinbare Widersprüche gibt, die zwar nicht paradox sein müssen, doch in Zukunft paradox werden.

Das Buch besteht aus zwei Hauptteilen. Der erste von ihnen enthält theoretische Bemerkungen über die Poetik des Paradoxes: Etymologie des Begriffs, geltende Definitionen und Typologien. Diese Synthese bildet die Grundlage für weitere Analysen und Deutungen und ist desto wichtiger, dass es in den polnischen literaturwissenschaftlichen Forschungen noch keine Monografie über Paradox gibt, die die bisherigen Schlüsse ordnen würde. Ein richtig geordnetes theoretisches Wissen erleichtert einem Interpreten, das „Paradox im praktischen Einsatz“, also das Paradox als eine für immanente Poetik der priesterlicher Dichtung charakteristische stilistische Spur erfolgreich zu untersuchen. Theoretische Untermauerung verhindert auch, in eine Falle von leeren Phrasen und Feststellungen zu geraten, die das hermeneutische Potenzial des Paradoxes im Kontext der Dichtungsdeutung eher sperren als erweitern. Deswegen wird das Paradox erst im zweiten Teil des Buches anhand der Gedichte von Twardowski, Pasierb und Oszajca besprochen.

In der Dichtung von Jan Twardowski bilden Paradoxe die gebräuchlichste Struktur des Paradoxes, die als die auf dem Sprachkontrast beruhenden Oxymorons oder Antithesen zum Ausdruck kommt. Twardowski baut seinen Paradox oft auf den sich im Bereich einer Einheit gegenseitig ergänzenden Widersprüchen auf. Mit anderen Worten bildet er zusammenpassende, antithetische Konstruktionen mit komplementärem Sinn. Das Paradox ist in seinen Gedichten eine Methode, über Gott und Glauben zu sprechen und zu schreiben und ein Ausdruck der negativen Theologie.

In der Poesie von Janusz Stanisław Pasierb stützt sich das Paradox auf die Verbindung von zwei gegensätzlichen Bildern, widersprüchlichen Ereignissen, den in der Heimat Christi abspielenden antinomischen Situationen. Es sind also nicht nur konträre Worte und Wendungen, sondern auch die in dem Werk geschilderten Situationen. Diese resultieren vor allem aus den Konflikten zwischen den Bekennern von Judaismus, Islam und Christentum, aber auch aus der Konfrontation von dem Alten, Sakralen und dem Gegenwärtigen, Profanen im Heiligen Land.

In den Gedichten von dem nächsten Autor, Waclaw Oszajca, werden Widersprüche durch Verbindung von weitentfernten Ordnungen der Wirklichkeit evoziert, z.B. die Vorstellung von der Erlösung der gewöhnlich mit Bösem und Hölle assoziierten Gestalten — Judas oder Teufel. Solch eine Darstellungsweise passt in die Definition des Paradoxes hinein — als ein der landläufigen Meinung widersprechendes Ding, eine der Meinung einer bestimmten Menschengruppe zum Trotz aufgestellte und den Leser über-rumpelte Behauptung.

Das Buch ist die Folge der Analyse von verschiedenen, von Religions-themen handelnden poetischen Texten, die durch ein Paradox verbunden

sind. Diese Figur hat eine Neuinterpretation zum Ziel; sie soll feste Schemata zerstören, um neue, unerwartete Deutungen der biblischen Motive und Gestalten darzustellen, die meistens sehr typisch beurteilt wurden. Das ist eine Methode, die Themen von neuem durchzuhecheln, zu „verarbeiten“. In priesterlicher Dichtung dienen Paradoxe nicht nur einem Spaß und einem geistreichen Wortspiel. Sie sollen viel mehr Elemente der Wirklichkeit, Erscheinungen, verdeckte, versehene Situationen enthüllen. Paradoxe enthüllen auch ungewöhnliche Empfindlichkeit der Priester-Dichter, indem sie ihre unkonventionelle, der einseitigen Beurteilung und der Routine gegenübergestellte Weltwahrnehmung offenbaren. Suggestive und vielsagende Paradoxe geben den Priestern ein poetisches Werkzeug, um Gewissen zu wecken und die Vorstellungskraft der Hörer zu beeinflussen, was heutzutage von Bedeutung ist. Solche Denkweise kommt in gewissem Maße von Kenntnissen, von der Lektüre, von Reisen aber auch — was die Verfasserin zu betonen versucht — von der Priesterwürde selbst. Das Paradox strebt bestimmt die wichtigste Kategorie in priesterlichen Dichtkunst, die Poetik und Ästhetik als Folge des Denkprozesses und der Weltanschauung an.

O książce:

„Skupienie uwagi na paradoksie pozwala ukazać bardzo ważny rys interpretowanej poezji, a poprzez nią istotnego nurtu we współczesnej myśli religijnej, nurtu, w którym przeżycie duchowe wymyka się jednoznaczemu opisowi, świat postrzegany jest w jego skomplikowaniu, a Bóg – obiekt wiary – przerasta możliwości prostej wyobraźni. To jest religijność wielowymiarowa i niepoddająca się konsekwentnej racjonalizacji. (...)

Tak zinterpretowana twórczość Twardowskiego, Pasierba i Oszejcy mówi bardzo dużo o współczesnej duchowości i o nowoczesnym światopoglądzie religijnym.

Dlatego omawiana rozprawa w swojej wymowie wykracza poza granice samej literatury.

Na tym polega jej duża wartość [...].

Z recenzji

dra hab. Krzysztofa Biedrzyckiego,
Wydział Polonistyki UJ

Więcej o książce

CENA 28 ZŁ
(+ VAT)

ISSN 0208-6336
(e)ISBN 978-83-8012-334-2

